

MODA DISKURSINING PRAGMALINGVISTIK TAHLILI

Juraev Sardor Bositxon o'g'li

O'zbekiston Davlat jahon tillari universiteti, Magistrant

brave0055@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada til va kontekst o'rtasidagi munosabat, moda diskursining pragmalingvistik jihatdan tahlili haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, tildan foydalanishga ta'sir qiluvchi ijtimoiy va madaniy omillar, jumladan, so'zlovchilar o'rtasidagi munosabatlari, muloqotni shakllantiradigan madaniy me'yorlar va qadriyatlar haqida ham ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: diskurs, muloqot, nutq akti, kognitiv jarayon, kommunikativ vaziyat, matn, pragmalingvistika, illokatsion harakat.

Diskursni o'rganishda kommunikativ-faollik yondashuvi "muloqot jarayonida tildan foydalanishga qo'shimcha ravishda uning ishtirokchilari bir-biriga nisbatan ma'lum kommunikativ harakatlarni, nutqni yaratish va idrok etish jarayonida kommunikantlar ongida sodir bo'ladigan o'ziga xos kognitiv jarayonlarni amalga oshiradilar. [1]. Nutqni o'rganishning bu istiqboli uni nutqiy o'zaro ta'sir hodisasi sifatida o'rganishni, ijtimoiy jihatdan shartlanganligini va suhbatdoshning "olam manzarasi"ga ta'sir qilish uchun muloqot ishtirokchilari tomonidan tanlangan harakatlar va strategiyalar nuqtai nazaridan tavsiflashni o'z ichiga oladi. R.Blakard ta'kidlaganidek, "O'z fikrini betaraf ifodalash mumkin emas. Tilning har bir qo'llanilishi ta'sir qiluvchi ta'sirni nazarda tutadi" [2]. Bu borada birinchi marta fransuz faylasufi J.Ostin tomonidan taklif etilgan nutq aktlari nazariyasi (NAN) muhim ahamiyat kasb etadi. Nutq faoliyatining mavjud nazariyalari orasida NAN tasodifiy emas, balki keyingi rivojlanishni olgan yo'nalish hisoblanadi. I.M.Kobozeva "Nutq aktlari nazariyasi nutq faoliyati nazariyasining bir varianti sifatida" maqolasida NAN mashhurligining "tashqi va ichki" sabablarini tahlil qiladi. U ingliz tilida so'zlashuvchi tilshunoslarning ancha keng doirasini J.Ostin ma'ruzalari bilan tanishishini sof tashqi sabab deb ataydi, shu bilan birga muallifning "tilning soddaligi" va "uslubiy jonliligi"ni ta'kidlaydi. I.M.Kobozeva NANning turli davrlarda ilgari surilgan nutq faoliyatining mavjud nazariyalari (Yakobson 1964; Baxtin 1979)dan ustun bo'lishining asosiy sababini muallif tomonidan taklif etilgan kommunikativ vaziyatning dastlabki modelida ko'radi. O'zining nutq akti modelida barcha nazariyalar uchun umumiy bo'lgan komponentlarga quyidagilarni qo'shimcha qiladi: *ma'ruzachi,*

tinglovchi, bayonot, vaziyat. Ostin maqsad va natijani ham kiritadi, bu esa eng yaxshi natijaga erishish uchun ma'lum vositalar to'plamidan foydalangan maqsad nutq akti haqida gapirishga imkon beradi [3]. Pragmalingvistikaning mavjud yo'nalishlaridan NAN bizga jurnal matnini tavsiflash uchun eng mos tizim bo'lib tuyuladi – aniq belgilangan maqsad qo'yilgan va aniq natijaga qaratilgan matn.

“Nutq akti nima?” maqolasida J.R.Searl e'tiborni nutqiy aloqaning asosiy birligi “ramz, so'z, jumla emas, hatto belgi, so'z yoki jumlaning o'ziga xos namunasi ham emas, balki nutq akti jarayonida ushbu alohida misolning ishlab chiqarilishidir”. Muayyan sharoitlarda jumlaning ishlab chiqarilishi olim insoniy muloqotning minimal birligi deb e'tirof etgan illokatsion harakatdir. Olim filning faol tabiati va niyati haqida gapiradi. Searl ta'kidlaydiki, qog'ozdagi har qanday tovush yoki belgilar lingvistik aloqaning namunasi sifatida qabul qilinadi, chunki ular “ma'lum niyatlarga ega mavjudot faoliyatining natijasidir”. Muallif o'z asarida muloqot elementlarini insondan mustaqil ravishda yaratilgan tabiiy hodisalar sifatida ko'rib chiqishning mumkin emasligini ko'rsatadi. Olim bunday tovush va belgilarning muallif niyatiga ko'ra hosil bo'lishini nutqiy harakat deb ataydi.

Nutq harakatlarining me'yoriy nazariyasida murojaat qiluvchi “gapning yuza tuzilishida yoki uning chuqur tarkibida” joylashgan fe'l bilan bajaruvchi gaplar yordamida adresat ongiga murojaat qiladi [4]. Demak, nutqiy harakatni ifodalash shakli bajaruvchi gapdir (bayon-harakat – tenglik jihat). N. I. Formanovskaya o'zining “Nutq aloqasi: kommunikativ-pragmatik yondashuv” kitobida ijro nutqining o'z-o'ziga havolasi, teng vaqtliligi va avtonomligini ko'rsatadi. O'z-o'ziga havola qilish orqali olim so'zlovchining nutq harakatining gap predikatining 1 shaxsi bilan bog'liqligini tushunadi; teng zamonlik gap va harakat vaqtining mos kelishini nazarda tutadi; avtonomlik nutq harakatining o'z-o'zidan nomlanishini ko'rsatadi, bu ayniqsa bevosita boshlang'ich nutq harakatlariga xosdir [5]. Shunday qilib, “Men sizlarni er va xotin deb e'lon qilaman” iborasi bajaruvchidir, chunki bu so'zlarni talaffuz qilganda so'zlovchi bu yerda va hozir (tenglik) ish-harakatni (tenglik) bajaradi, shu maqsadda 1-shaxs birlik shaklidagi fe'lni ishlatadi (avtoreferentsiallik), harakatning o'zini (avtonominativlik) nomlaydi. Shuni ta'kidlash kerakki, ayblanuvchi kommunikativ maqsadlardagi fe'llarni (yolg'on, tahdid, so'kish) bajaruvchi gapda ishlatib bo'lmaydi [6]. Ta'riflanadigan illokatsion maqsadlarni amalga oshirish strukturaning bevosita ijro etilishini talab qiladi. Bunday nutqiy harakatlar bilvosita deyiladi. Bilvosita nutq aktini amalga oshirishda, kommunikativ maqsad, qoida tariqasida,

yuzaki tuzilishdan adresat tomonidan belgilanadi: “Siz yana kechikdingiz!” – Xo'sh, meni so'kishni bas qiling.

J.Ostin nutq aktini tavsiflab, uch darajali tuzilma haqida gapirib, lokatsion akti, illokatsion akti va perlokatsion akti ajratib ko'rsatadi. Lokatsiya harakati – gapning o'ziga xos ma'nosi bilan bevosita aytilishi. Tushuntirish harakati gapning kommunikativ maqsadi bilan bog'liq. Perlokatsion harakat “so'zlovchining tashabbuskor nutq akti doirasidan tashqarida” amalga oshirilgan va adresat shaxsi bilan bog'liq bo'lgan bajarilgan nutq harakati natijasidir [7]. Moda matnlari mualliflari tomonidan amalga oshirilgan nutq aktlari ham uch darajali tuzilishga ega. Birinchi daraja – joylashish akti – muallif tomonidan maqolani tuzishda foydalanadigan lingvistik vositalar arsenali bilan bog'liq. Ikkinchi daraja “nutq aktini maqsad va shart-sharoitlar bilan bog'liq holda tavsiflaydi”[8]. Yorqin nashrlar matnlari ommaviy kommunikatsiyaning ajralmas qismi bo'lgan holda, asosiy ma'lumot berish maqsadiga qo'shimcha ravishda, ushbu turdagi matnlar uchun ahamiyatli bo'lmagan savdoni rag'batlantirish maqsadini ko'zlaydi. Moda matnida bu maqsad ishontirishning illokatsion kuchi yordamida amalga oshiriladi. Shunday qilib, moda matnidagi nutq aktining uchinchi darajasini tavsiflovchi perlokatsion effekt maqsadli auditoriya vakilining tavsiflangan mahsulotni sotib olish istagidir.

Biz, nashrlardagi maqolalarda ularning eng keng tarqalgan turlarini aniqlashga harakat qilib, nutq aktlarining mavjud tasniflariga murojaat qilamiz. Nutq aktlarini tasniflashning o'rnatilgan mexanizmiga muvofiq, nutq akti turining “sinovchisi” ijro etuvchi fe'ldir (aytishning tuzilishida aniq ko'rsatilgan yoki uning yuzaki tuzilishidan adresat tomonidan chiqarilgan). Illokatsion-ijro etuvchi yondashuvga ko'ra, uning leksik ma'nosi nutq aktini u yoki bu guruhga mansublashning hal qiluvchi shartidir [9]. Endi esa, nutq aktlarining eng mashhur tasniflariga murojaat qilamiz.

Lingvistik pragmatikaning asosiy konsepti sifatida NAN ingliz tahlilchi faylasufining eng muhim asarlaridan biri bo'lgan Garvardda (1955) Jon Lengshou Ostin tomonidan o'qilgan “*How to do things with words*” ma'ruzalari davomida yorug'likni ko'rdi. Ijro funksiyasiga qodir bo'lgan bir qator fe'llarni tahlil qilib, Ostin nutq aktlarining besh turini ajratadi: hukmlar (hukm chiqarish), eksersitivlar (hokimiyatni amalga oshirish harakatlari: buyruq, tayinlash, maslahat), komissiya (va'dalar, niyat e'lonlari), xatti-harakatlar (nutq odob-axloq qoidalari: maqto'v, e'tiroz, tabriklar) va tushuntirishlar (tushuntirish va dalillar). Nutq harakatlarini tasniflashga asos solgan holda, olimning o'zi “marginal yoki hazm bo'lmaydigan holatlar yoki ikkalasi”ning mavjudligini tan oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Цурикова Л. В. Дискурсивные стратегии как объект когнитивно-прагматического анализа коммуникативной деятельности // Вопросы когнитивной лингвистики. 2007. № 4 (013). С. 98–108.
2. Иссерс О. С. Речевое воздействие: учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности «Связи с общественностью» / О. С. Иссерс. М.: Флинта: Наука, 2009. С. 43.
3. Кобозева И. М. Теория речевых актов как один из вариантов теории речевой деятельности // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. М., 1986. С. 5–23.
4. Мощева С. В. Речевой акт как способ реализации коммуникативной интенции // Вестник Костромского государственного университета им. Некрасова. Кострома: КГУ, 2012. № 5-6. С. 76–79.
5. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. М., Рус. яз., 2002. 216 с.
6. Вендлер З. Иллокутивное самоубийство // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск 16. Лингвистическая прагматика. М., 1985.
7. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика: для студентов, магистрантов и аспирантов (докторантов). М.: Восток-Запад, 2006. 200 с.
8. Крувко Н. А. Лингво-прагматический аспект языка рекламы // Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика». М.: Изд-во МГОУ, 2009. № 3. С. 19–22.
9. Мощева С. В. Речевой акт как способ реализации коммуникативной интенции // Вестник Костромского государственного университета им. Некрасова. Кострома: КГУ, 2012. № 5-6. С. 76–79.